

Dit jaar is het honderd jaar geleden dat Willem Albert Scholten, de grondlegger van het Scholten-imperium, overleed (op 1 mei 1892). Consigne besteedt in twee afleveringen aandacht aan de opkomst en de ondergang van de Scholtens.

DE BLOEI EN DE VAL VAN DE SCHOLTENS (1)

Groningens grootste industrieel eeuw dood

W.A. Scholten

De Scholtens. In alle windstreken rond de Martini galmen de namen van vader Willem Albert en zoon Jan Evert nog na. Ze waren Groningens grootste industriëlen. Geboren in Gelderland in 1819, blies Willem Albert een eeuw geleden in Groningen zijn laatste adem uit. Hij liet een imperium na dat door zijn zoon Jan Evert verder werd uitgebouwd. In 1978 telde de Koninklijke W.A. Scholten met fusiepartner Honig wereldwijd meer dan vijfduizend werknemers.

Willem Albert Scholten is op 6 oktober 1819 geboren in het Gelderse Loenen.

Zijn grootvader is een vermogende landbouwer en zijn vader dominee. Pa Scholten studeert van 1812 tot 1818 in Groningen. Hij overlijdt als Willem Albert nog geen jaar oud is. Willem Alberts moeder, Jantje Scholten-Evers, draait voor de opvoeding op. Het grootste deel van de tijd wonen moeder en zoon in Zutphen. Willem Albert droomt van een militaire loopbaan; zijn moeder ziet echter liever dat hij in zijn vaders voetsporen treedt. De jonge Willem Albert heeft niet zo veel trek in theologische theorie. Hij staat in de manufacturenwinkel van zijn toekomstige stiefvader en werkt in de kruidenierszaak van een oom. Op de markt in Zutphen trekken verfstoffen de aandacht van de jonge Willem Albert.

Buiksloot

Willem Albert komt op het idee een fabriek voor verfstoffen te beginnen. Halverwege de jaren dertig van de vorige eeuw treedt hij in dienst bij Van Hoffman & Fleumer in het Noordhollandse dorp Buiksloot. Ze maken kleurmengsels, geen echte verfstoffen. Voor de betere verfstoffen moet je in Duitsland zijn, weet de ondernemende Scholten. In het najaar van 1837 gaat hij bij de oosterburen op bezoek. Hij bezoekt blauwsel- en verffabrieken en belandt na talloze omzwervingen in augustus 1838 weer in Zutphen.

Welvarende oom

Willem Albert heeft zijn moeder beloofd dichtbij haar te blijven. In 1839 sticht Scholten een aardappelmeelfabriek in Tonden, een dorp nabij Zutphen. Hij wordt daarbij gesteund door een niet-onbemiddelde oom. Met de hulp van één arbeider produceert Willem Albert minimale hoeveelheden aardappelmeel, met het doel er kleurmengsels (blauwberg) van te maken. Spoedig laat Scholten een nieuwe fabriek bouwen. Ook weer op een steenworp afstand van Zutphen, in Warnsveld. Een neef en een arbeider helpen hem bij de weinig succesvolle productie van verfstoffen. In het voorjaar van 1841 lijkt er een

vroegtijdig einde te komen aan Scholtens fabrikantenbestaan. De fabriek, die 2525 gulden heeft gekost, brandt af.

Stroopwafels

Willem Albert Scholten knoopt een wijze raad van een Arnhemse fabrikant goed in zijn oren. "Je moet geen verfstof uit aardappelmeel maken, maar aardappelstroop," raadt deze hem aan. Willem Albert besluit zich te oriënteren in het aardappelland bij uitstek, Groningen. Ver van moeders pappot, maar Jantje Evers is inmiddels getrouwd met de manufacturendelelaar. Willem Alberts keuze voor Groningen is logisch. De eerste Nederlandse aardappelzetmeelfabriek werd in 1819 in Gouda gesticht. De producent van onder meer stroopwafels betrok zijn aardappelen echter uit de Veenkoloniën.

De Cock

Vanuit logement 'De Stad Hamburg' in de Martinistedelijke Pelsterstraat verkent Willem Albert de provincie. Scholten ontmoet op zijn reis de omstreden predikant Hendrik de Cock, die trouwens kort daarna - in 1842 - overlijdt. Scholten voert een discussie met hem, maar is niet op zoek naar het ware geloof. Hij zoekt een geschikte plek voor zijn fabriek. En die vindt hij bij Foxhol. Middenin het aardappelland. En aan koelwater is geen gebrek; de stek ligt aan het Foxholster Meer. Twee jaar voordat Scholtens fabriek een feit is, sticht de Amsterdammer Johannes Albertus Boon trouwens reeds als eerste een aardappelzetmeelfabriek in het Veenkoloniale gebied.

Stiefvader

Door de brand in Warnsveld en een twist over het verzekeringsgeld, zit Willem Albert Scholten er bepaald niet warm bij. Met steun van zijn stiefvader lukt het hem aan het Foxholster Meer in het najaar van 1842 een fabriek van de grond te krijgen. Die krijgt de naam 'Tonden', naar het dorp waar zijn eerste bescheiden fabriekje stond. Al snel vindt Scholten afnemers

voor zijn aardappelstroop. De aardappelziekte van 1845 speelt hem enigszins in de kaart. Hij vangt een goede prijs en het gaat Willem Albert Scholten redelijk voor de wind. De niet-onbemiddelde graanhandelaar I.E. Sluis uit de stad Groningen acht hem dan ook een goede partij voor zijn dochter.

Schoonvader

Op 18 januari 1847 trouwt Willem Albert Scholten met Klaziena Sluis. Het stel moet onderdak hebben, maar gelukkig heeft pa Sluis zijn dochter een bruidschat van drieduizend gulden meegegeven. De fabriek in Foxhol wordt uitgebreid en er wordt een woning bijgebouwd. In 1849 komt Klaziena bij Willem Albert in dienst als boekhoudster. Ze blijkt een rekenwonder. Mevrouw Scholten, naar wie het Drentse dorp Klazienaveen is genoemd, heeft het ondernemersbloed van pa Sluis in haar bloed zitten.

Ze voorziet Willem Albert van talloze zakelijke adviezen. Ook na 1857, als het dienstverband wordt beëindigd, blijft ze haar man zakelijk bijstaan. Haar welvarende vader leent zijn schoonzoon aan het einde van de jaren veertig circa 75.000 gulden voor investeringen. Zo worden de paardenkrachten vervangen door stoommachines.

Successtory

De successtory is begonnen. In 1854 doet Willem Albert zijn eerste grote investering buiten Foxhol. Hij koopt een stroopmouterij in Sappemeer. In Zuidbroek start hij in 1859 met de produktie van aardappelmeel, stroop, sago en dextrine. In de jaren zestig komen er fabrieken in Groningen, Brandenburg, Veendam, Stadskanaal en Sappemeer bij. En vanaf 1870 richt Scholtens expansiedrift zich vooral op het buitenland: Duitsland, Brandenburg, Rusland, Polen en Oostenrijk. Scholten wordt een multinational.

De oprichting van een fabriek in het Pruisische Neu Ruppin is een verhaal apart. Ook hier laat Scholten zijn oog vallen op een plek aan een grote plas water, het Ruppiner Meer. De omwonenden vrezden vervuiling van het meer. Een geheim comité dreigt de fabriek op te blazen. Het blijft echter bij een dreigement.

Miljoenen

Ook in Nederland blijft Scholten, al enige tijd bijgestaan door zijn zoon Jan Evert, tot 1889 zijn invloed uitbreiden: er komen fabrieken in Zuidwending, Muntendam, Emmen en Hoogezand. In 1890 hebben de fabrieken van W.A. Scholten een geschatte omzet van ruim 25 miljoen gulden, voor die tijd een gigantisch bedrag. Ter oriëntatie: 1890 is het jaar dat huidige multinatio-

nals als Philips, Albert Heijn en de Koninklijke/Shell werden opgericht. De Koninklijke/Shell, qua omzet het tweede bedrijf van de wereld, heeft trouwens net als het Scholten-concern een Oostgroningse oorsprong. De basis voor de oliemaatschappij werd gelegd door Aeilko Zijlker uit Nieuw-Beerta.

Hoofdkwartier

W.A. Scholten oordeelt dat Foxhol niet past als hoofdkwartier van een internatio-

Het HAL-gebouw in Rotterdam-Zuid (midden op de foto)

naal imperium. In 1862 breidt hij zijn invloed uit naar de stad Groningen. Hij koopt bleekvelden en diverse oude gebouwen. Aan de Grote Markt laat hij een statig huis bouwen; er gaan drie andere panden voor tegen de vlakte. Leden van het Oranjehuis en andere hoogwaardigheidsbekleders zullen er logeren. Niet voor niets krijgt Scholtens imperium op een goed moment het predikaat 'Koninklijke'. Het Scholtenhuis aan de Grote Markt wordt in de nadagen van de Tweede Wereldoorlog verwoest, nadat de Duitsers er op brute wijze jarenlang verhoren hadden afgenomen.

Suiker

In 1863 gaat aan het Schuitediep de raffinerij Self Help open, waar tot 1899 ruwe rietsuiker wordt verwerkt. Vanaf dat jaar vindt er de verwerking plaats van bietsuiker uit de Hoogkerkse suikerfabriek, die in 1896 door Willem Alberts zoon Jan Evert mede is opgezet. Bij Self Help wordt in 1870 het hoofdkantoor van het Scholten-imperium geopend. In diezelfde periode komt W.A. Scholtens Sago op de markt. Het meelprodukt in blauw papier verpakking is het eerste Nederlandse merkartikel en zal tot 1965 in vrijwel ongewijzigde vorm op de markt blijven!

Verbrijzelde arm

Aan het einde van de negentiende eeuw komen de arbeiders in beweging. Vaak maken ze voor hongerloontjes lange dagen in erbarmelijke omstandigheden. Het socialisme schiet wortel. In het algemeen gesproken staken de werkomstandigheden bij Scholten niet ongunstig af bij die van collega-ondernemers in die tijd. Maar ook het Scholten-concern kent sterke staaltjes van slechte arbeidsomstandigheden. In 1857 meldt werkneemster Jaantje Vos zich

met een verbrijzelde arm in huize Scholten in - toen nog - Foxhol. Ze had met haar arm in de aardappelrasp gezeten. Willem Albert rijdt haar hoogstpersoonlijk met zijn rijtuig naar een ziekenhuis in de Stad. Kennelijk is het bovendien vaak voorgekomen dat medewerkers in de fabriek brandwonden oplopen. In 1890 spreekt Willem Albert tegen een journalist namelijk breedvoerig over de heilzame werking van water bij een dergelijke verwonding. In 1892 vindt bij één zijn fabrieken een schietpartij plaats tijdens een arbeidersactie. Een arbeider verliest het leven na door huzaren ernstig te zijn mishandeld.

Winstdeling

IJverige werknemers krijgen van Scholten, afhankelijk van hun prestaties, eenmalige winstuitkeringen van twintig tot veertig procent van het jaarloon. Dat kon in de honderden guldens lopen; een arbeider ging in 1880 met gemiddeld een tientje per week naar huis. Willem Albert draagt in 1880 alleen al drieduizend gulden af aan inkomstenbelastingen. Maar zoals gezegd: Scholten deed tenminste iets voor zijn personeel. Er worden fabrieksavonden gehouden, een voorloper van de huidige personeelsfeestjes. En heel de stad Groningen spreekt in 1895 schande van schaatswedstrijden voor Scholten-werkne-

mers. Ze worden namelijk gehouden op.....zondag.

Holland-Amerika Lijn

Willem Albert houdt zich bezig met meer dan alleen aardappelen vermalen. Hij neemt bijvoorbeeld deel in andere ondernemingen. Hij heeft een grote vinger in de pap bij de Groningse rijwielfabriek Fongers. Bovendien heeft hij een belangrijk aandeel in de oprichting van de Nederlands-Amerikaanse Stoombootmaatschappij/Holland-Amerika Lijn in 1873. Willem Albert steekt in eerste instantie een halfmiljoen in de HAL. Hij geeft nog eens een ton extra, omdat één van de eerste schepen naar hem wordt genoemd. Halverwege de jaren tachtig van de negentiende eeuw verlaat die boot en verdrieken er honderd passagiers en bemanningsleden.

Biografie

Minder scheutig is W.A. jegens zijn biografie. De grondlegger van Nederlands enige nog bestaande encyclopedie, Anthony Winkler Prins, laat hij voor een schamel honorarium zijn levensloop opschrijven. Winkler Prins, die lange tijd in Veendam woont, voltooit het boekwerk in 1870. In het boek wordt ook gewag gemaakt van een tochtje dat de jonge Willem Albert rond 1837 in Noord-Holland met een rijtuig maakte. Hij is op pad voor zijn toenmalige werkgever in Buiksloot. Het rijtuig komt in botsing met een huis in de Zaanstreek, dat eigendom blijkt te zijn van Scholtens latere concurrent Honig. Wat Scholten toen nog niet wist en nooit zou weten, is dat zijn bedrijf ooit nog eens met Honig zou samengaan.

Raadslid

In 1889 wordt Scholtens vijftigjarig jubileum als ondernemer met hoge gasten en veel vermaak luister bijgezet. Willem Albert is dan raadslid in de gemeente Groningen. Hij wil de stad Groningen ter gelegenheid van zijn jubileum iets schenken.

Het vroegere Scholten-complex en het nieuwe Avebe-complex aan het Foxholster Meer

Zou zijn zoon Jan Evert de stad veel meer cadeau doen, Willem Albert smeedt niet zo met geld als het om dit soort zaken ging. Hij levert met zijn royale aanbod stof voor een levendige politieke discussie. W.A. stelt namelijk voor de stad een overdekte markt te geven. De raadsleden kunnen het echter niet eens worden over een plek. Het geld wordt tenslotte besteed aan de oprichting van een kinderziekenhuis.

Treurige mare

Tegen het einde van zijn dood koopt Willem Albert Scholten in korte tijd vijftientwintig boerderijen op het Groninger Hogeland. In de volksmond wordt Willem Albert dan al aangeduid als 'de Rieke Scholten'. Na zijn dood op 1 mei 1892 blijkt de ware omvang van zijn rijkdom.

Hij laat een fortuin van vijf miljoen gulden na. De Provinciale Groninger Courant maakt op dinsdag 3 mei 1892 melding van Scholtens heengaan. Een dik vet kader op de voorpagina vestigt de aandacht op de tekst: "Gister morgen vroeg verbreidde zich de treurige mare van het verscheiden van den grooten burger op wiens bezit deze stad roem droeg, van Willem Albert Scholten."

Rustplaats

De tocht naar zijn laatste rustplaats op de Zuiderbegraafplaats wordt gemaakt door zeventien rijtuigen van genodigden en acht van bestuurders van diverse overheden. En "de geheele Grote Markt zag zwart van mensen; den geheelen weg langs verdrong zich de menigte". Maar volgens zijn eigen wens wordt er niet gesproken bij zijn graf en liggen er geen kransen op zijn kist.

Ruim twee dagen na Willem Alberts dood publiceert de regionale krant de lijst met de 168 hoogst aangeslagenen voor 's Rijksbelastingen in de provincie Groningen, hetgeen in die tijd gebruik was. Van de 168 veelverdieners in de provincie hoeft er vrijwel niet één meer dan duizend gulden aan de schatkist te betalen. Willem Albert wordt - ondanks zijn heengaan - aangeslagen voor bijna 9100 gulden. Hij is daarmee één van de allerrijksten van gans het land. Zoon Jan-Evert, die het roer van het concern overneemt, moet ruim 1400 gulden dokken.

Het familiegraf op de Zuiderbegraafplaats

UBEL ZUIDERVELD